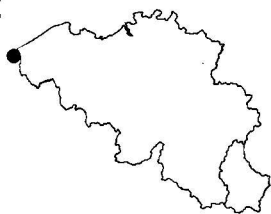

OVERWINTERENDE VLEER- MUIZEN IN NOORD-FRANKRIJK EEN MERKWAARDIGE TOESTAND

Rudi Vantorre

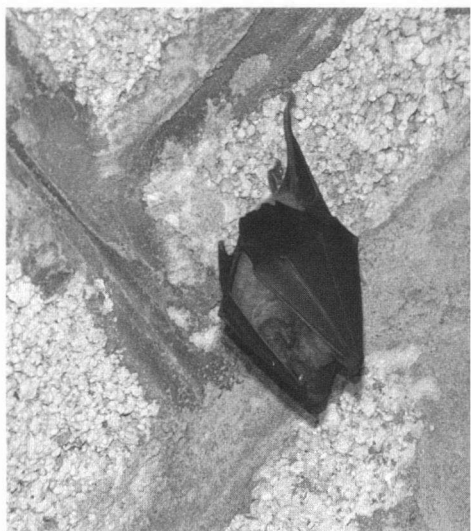

Het zoeken van vleermuizen in hun winterverblijfplaatsen is altijd een spannende bezigheid. Een kruip-door-sluip-door tocht door een verlaten bunker, of een kalksteengroeve, het langs de wanden tastende licht van de zaklantaarn, ja, daar hangt er ééntje! Let op de grootte en vorm van de oren, de poten. Daar hangt er nog één, die heeft de vlieghuid om zich heen, een hoefijzerneus! De laatste jaren onderzochten we het uiterste westen van Vlaanderen en het aangrenzende Noord-Frankrijk, waar nog nauwelijks iets bekend was over het voorkomen van vleermuizen. Vooral de grote hoefijzerneus had onze aandacht.

Grote hoefijzerneus omhuld in zijn vlieghuid. Foto Yves De Saedeleer

In 1982 verscheen de voorlopige cartografie van de Belgisch-Luxemburgse vleermuizenpopulatie (Fairon *et al.*, 1982). Dit was een inventarisatie van alle gegevens die tot het jaar 1980 door het Belgisch Centrum voor Vleermuiskundig Onderzoek verzameld waren. Het onderzoek in Vlaanderen kwam echter pas na deze tijd goed op gang, waardoor de gegevens voor het Vlaamse landsgedeelte zeer onvolledig zijn. De streek ten zuiden van de rivieren Samber en Maas is beter onderzocht, in de jaren vijftig en zestig, hoewel de toegepaste methoden zich toen nog beperkten tot zolderonderzoek en tellingen in de gekende winterverblijven.

Van een aantal soorten verkreeg men toch inzicht in het verspreidingspatroon. Dat was ondermeer het geval met de grote hoefijzerneus *Rhinolophus ferrumequinum*. Tot de jaren zeventig lag de noordelijke verspreidingsgrens van deze soort in België ongeveer tot aan de lijn van Samber en Maas. Heden is het verspreidingsgebied, op enkele relictten na, teruggedrongen tot het zuiden van België (Gaume) en Luxemburg. Er werd verondersteld dat de Vlaams-Nederlandse populatie samen met deze van de

l'Aisne en Marne (Verdun) rond 1980 nog een vooruitgeschoven punt vormde van de meer zuidelijke populaties. Een aannemelijke theorie, ware het niet dat omstreeks 1980 bij toeval een overwinterend exemplaar iets ten zuiden van Boulogne werd aangetroffen. Verder onderzoek op de as Rijnssel-Boulogne leverde geen bijkomende waarnemingen op. De vraag bleef echter of het bij deze ene waarneming ging om een dier uit een nog ongekende noordelijke populatie, of dat het een geïsoleerd relict-exemplaar betrof.

Kalklagen

Om die vraag te kunnen beantwoorden, en tevens na te gaan hoe het er met alle overige soorten voor stond, werd besloten het gebied ten noorden van de lijn Rijssel-Boulogne op overwinterende vleermuizen te onderzoeken. Dit gebeurde telkenmale tijdens een driedaags verblijf in de streek, gedurende elf opeenvolgende jaren. Het onderzoeksgebied is gelegen in het noorden van Frankrijk (Pas-de-Calais) tussen het Nauw van Calais en de grens met België (zie figuur 1). Geologisch maakt het gebied voor de helft deel uit van de Germaans-Poolse vlakte (ofwel de Noordduitse laagvlakte), waarin geheel Vlaanderen en vrijwel geheel Nederland liggen, en voor de andere helft van het (afgevlakte) Caledonisch massief (ofwel Bekken van Parijs). In het Bekken van Parijs heeft zich eocene grofkalk afgezet die als bouwsteen gebruikt wordt, als ook de oligocene gipslaag van Montmartre. Deze kalklagen zijn bijzonder geschikt voor de uitbating van ondergrondse ontginningen, waarbij tal van tunnels werden uitgegraven.

Landschappelijk hebben wij enerzijds de kustvlakte, een nogal monotoon open akker- en weilandgebied met weinig groen en beschutting en anderzijds het Boonse cuesta-gebied bestaande uit een zeer gevarieerd bocage-landschap waarbinnen zich grote en kleine bospartijen bevinden. Het cuesta-gebied werd als beschermd landschap gerangschikt en heet nu officieel 'Parc naturel régional du nord Pas-de-Calais', beter gekend onder de term 'Le Boulonnais'.

Zoeken naar verblijven

Aangezien het gebied met betrekking tot het vleermuiskundig onderzoek nog volledig onbekend was, konden geen gekende lokaties gecontroleerd worden. Bijgevolg ging er heel wat tijd kruipen in het raadplegen van literatuur en het afnemen van enquêtes. Naast de aanwezigheid van talrijke oude kalk- en mergelgroeven werd de streek ingevolge zijn strategische ligging ook gedurende de oorlogsjaren ondergronds sterk vergraven. Na het verlies van de slag om Engeland veroverden de geallieerden het luchtruim en werden de Duitse troepen verplicht zich steeds dieper in de Boonse kalkbodem in te graven om zich tegen de talrijke lichtbombardeementen te beschermen. Dit resulteerde in de bouw van vele, vaak enorme ondergrondse opslagbases en fabrieken, o.a.

Kleine tunnelingangen goed verstopt in het terrein geven soms toegang tot grote complexen. Foto Yves De Saedeleer

voor de bouw van geheime wapens (V1-V2-V3).

Het onderzoek leverde ons in totaal 24 hibernacula (overwinteringsplaatsen) op. Het betrof vier bakstenen ruïnekegeldertjes, vijf middeleeuwse vestingen met bakstenen tunnelgangen, zeven tunnelgangen uitgehakt in de mergelkalk, een ondergronds manschappenverblijf, drie mergelgroeven, twee ondergrondse lanceerbasisen met montagecomplexen en twee tunnels voor spoorweggeschat met uitgestrekte munitieopslagplaatsen. Voor acht van deze objecten heeft men met twee personen tussen de vier en zes uren nodig om een volledige telling te organiseren. De meeste objecten hebben maar één kleine ingang, waar men zich soms maar met veel moeite door kan wringen.

Algemeen

Sommige objecten werden slechts eenmaal bezocht, andere vaker. In de 24 onderzochte hibernacula werden in totaal maximaal 517 vleermuizen gevonden (van elk object slechts één totaal meegerekend, ook al werd het vaker bezocht). Zoals dit ook elders het geval is, waren baardvleermuizen *Myotis mystacinus/brandti* algemeen. Aan de hand van de kleur en de vorm van de tragus kon tenminste één exemplaar als Brandts' vleermuis worden gedetermineerd. In totaal werden maximaal 129 exemplaren in 18 objecten gevonden. Ook de watervleermuis *Myotis daubentonii* werd in bijna ieder object aange troffen (177 exemplaren in 18 objecten). In tegenstelling tot de Belgisch-Nederlandse situatie zijn de aantallen in

Vleermuizen zoeken, een niet altijd even gemakkelijke opdracht. Foto Rudi Vantorre

de grotere complexen echter bijzonder laag. Het grootste aantal waargenomen dieren in een zeer grote mergelgroeve bedroeg 35. In slechts één object was de watervleermuis de meest algemene soort. Deze lage aantallen staan in schril contrast met het overal aanwezige, geschikte biotoop. Men mag evenwel

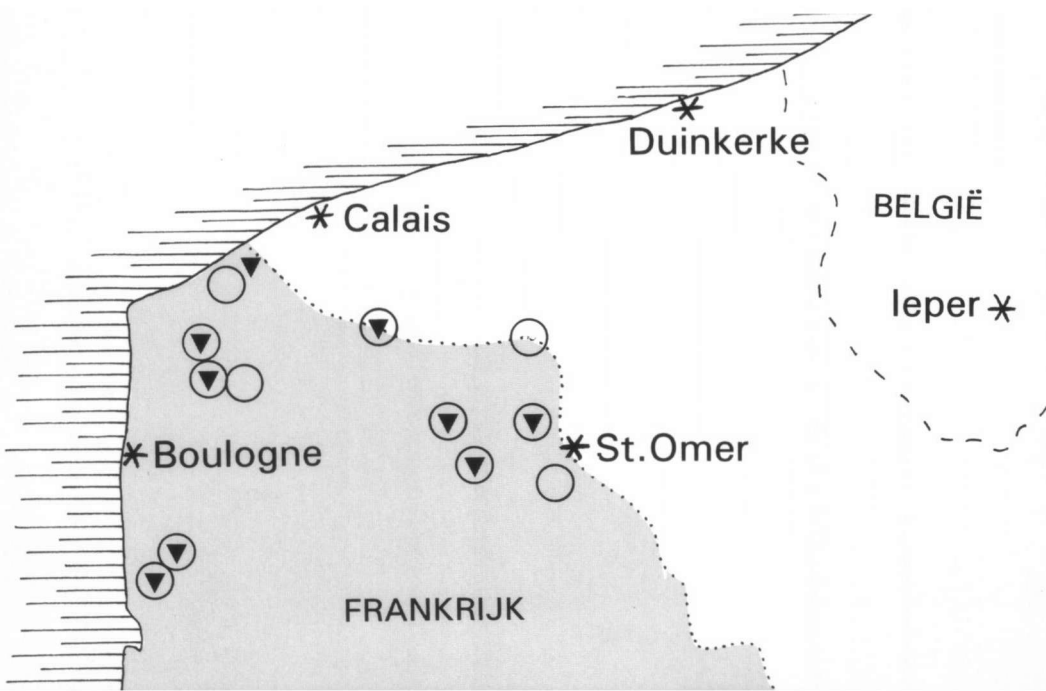
niet vergeten dat tellingen in winterverblijven niet echt representatief zijn voor het voorkomen van de soort.

Verrassing

Hoewel de meervleermuis *Myotis dasycneme* nog niet van deze streek bekend was, lag het min of meer in de verwachting om hem hier aan te treffen. Sinds het vleermuisonderzoek een grote vlucht heeft genomen, blijkt de meervleermuis in Nederland en België een veel groter verspreidingsgebied te hebben dan voorheen bekend was. Er werden maximaal 14 exemplaren in 4 objecten gevonden. Enkel in grotere complexen werden waarnemingen verricht, echter altijd in kleine aantallen. Ondanks het feit dat wij er niet in slaagden om een dier op te meten zonder het te verstoren, moet ik wel opmerken dat een aantal dieren toch bijzonder groot was. Vaak was de eerste indruk, gezien de grootte, een vale vleermuis aan te treffen, maar bij nader toezien bleken het allemaal meervleermuizen te zijn. Nooit eerder vond ik dergelijke grote exemplaren.

In totaal werden drie grijze grootoren *Plecotus austriacus* gevonden, die zich allen situeerden in of aan de rand van de kustvlakte. In het massief werden geen waarnemingen gedaan. De gewone grootoor *Plecotus auritus* werd in de twee gebieden aangetroffen, doch slechts in zeer klein aantal. In totaal werden maximaal 15 exemplaren gevon-

Figuur 1. De vondsten van ingekorven vleermuis (driehoekjes) en grote hoefijzerneus (cirkels). Het Caledonisch massief is grijs weergegeven.

den in 7 objecten. Ook waarnemingen van de franjestaart *Myotis nattereri* waren bijzonder schaars: slechts 14 exemplaren in 4 objecten werden gevonden. In een scheur in een betonnen tunnelwand werden tot onze verrassing ongeveer 70 dwergvleermuizen *Pipistrellus pipistrellus* geteld, met daartussen één laatvlieger *Eptesicus serotinus*.

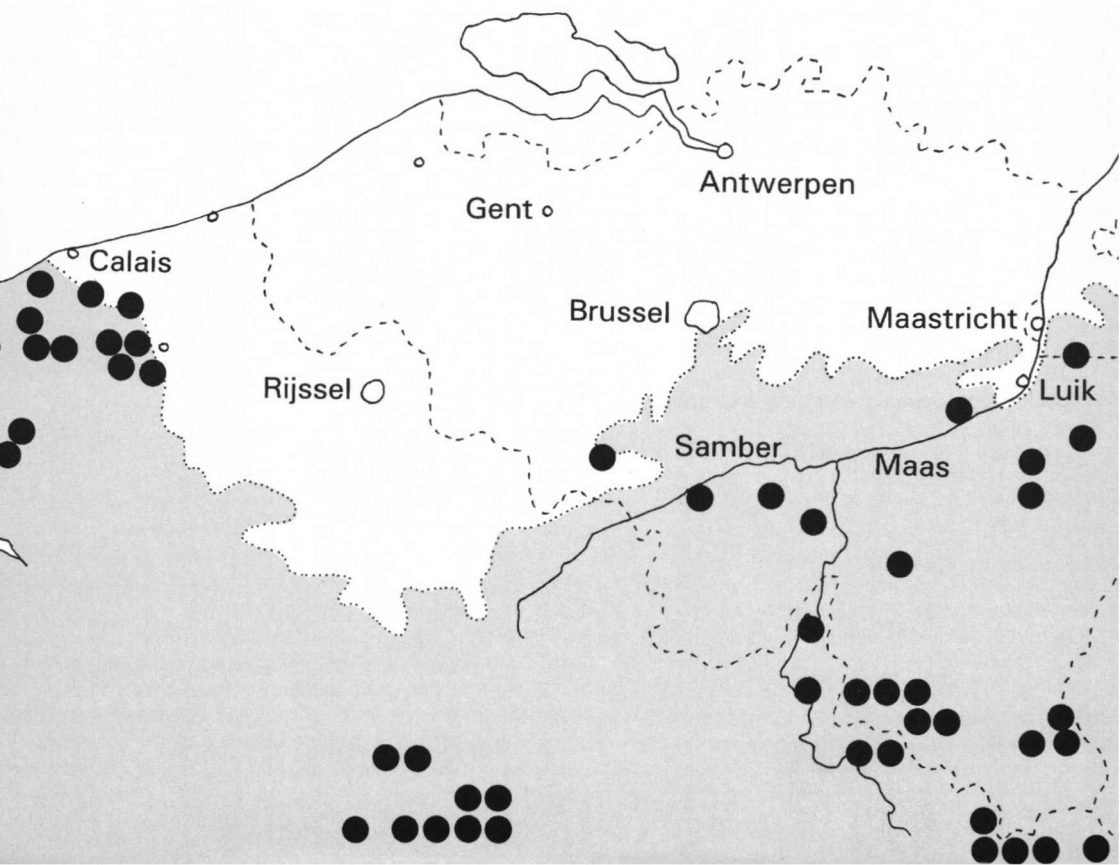
Ingekorven vleermuis

Brosset & Caubere (1959) vermelden de ingekorven vleermuis *Myotis emarginatus* als de meest algemene kleine soort in de diverse overwinteringsplaatsen in het westen van Frankrijk (Bretagne-Normandie-Calvados). Merkwaardig genoeg blijkt deze toestand zich tot aan de noordgrens van Frankrijk verder te zetten. In alle grote objecten is het de meest algemene soort. Zoals men het van deze soort gewoon is, wordt zij hoofdzakelijk in de warmste gedeelten van de groeven gevonden en is ze sterk gebonden aan een traditionele hangplaats. Clusters van maximaal 27 vleermuizen werden waargenomen. Er werden maximaal 211 exemplaren in 9 objecten waargenomen (figuur 1).

Typisch bij een geagiteerde grote hoefijzerneus is de intrekking van de poten. Foto Yves De Saedeleer

Figuur 2. Verspreiding van de grote hoefijzerneus na 1975. Het Caledonisch massief is grijs weergegeven. Bron: Fairon *et al.* (1982), en eigen waarnemingen.

Grote hoef

De grootste verrassing was evenwel de vondst van grote hoefijzerneuzen *Rhinolophus ferrumequinum*. Tenslotte draaide het onderzoek vooral hierom. In totaal werden maximaal 31 verschillende exemplaren in 12 objecten gevonden (figuur 1). Hierbij werd rekening gehouden met een bepaalde uitwisseling tussen nabijgelegen winterslaapplaatsen.

De hoefijzerneuzen blijken niet zo kieskeurig te zijn wat betreft de keuze van hun winterverblijfplaats; ze worden zelfs in ijskelders aangetroffen (tabel 1). Opmerkelijk is ook dat zij noch honkvast zijn aan hun winterverblijf, noch aan hun hangplaats. Soms zijn zij aanwezig in een object, dan weer een paar jaar niet, om dan plots opnieuw op te duiken. Ook de meest recente tellingen leveren nog gegevens op (in 1995: 7 exemplaren); wellicht is deze populatie nog levensvatbaar.

Bedenkingen

Dit onderzoek naar het voorkomen van overwinterende vleermuizen in diverse winterslaapplaatsen kan onder geen beding representatief zijn voor het werkelijk aantal voorkomende soorten of voor de aantalsontwikkelingen van soorten. In dit opzicht kunnen de verzamelde gegevens enkel van nut zijn als aanvulling van uitgebreider inventarisatieonderzoek. Niettegenstaande voornoemde beperking leveren de verzamelde gegevens nuttige informatie voor het verspreidingsonderzoek. Voor deze streek zijn alle waarnemingen nieuw. Opmerkelijk is de ruime aanwezigheid van de ingekorven vleermuis en van een kleine, maar nog levensvatbare populatie van de grote hoefijzerneus. De waarnemingen leren tevens dat de Belgische

populatie rond Samber en Maas geen noordelijke uitstulping is van het verspreidingsgebied van deze soort, maar dat ook in het westen het verspreidingsgebied ver naar het noorden reikt (figuur 2).

Zoals het dikwijls gebeurt, levert een onderzoek meer vragen op dan antwoorden. De grootste vraag is allicht waarom de overwinterende vleermuispopulatie in het heuvelachtig gedeelte van het noorden van Frankrijk zo veel verschilt van de grotere winterverblijven in België en Nederland. Er is namelijk geen wezenlijk verschil in klimaat en situering tussen deze streken. Ook staat het kleine aantal vleermuizen niet in verhouding tot de grootte en de geschiktheid van de overwinteringsplaatsen, terwijl die toch in zeer goede biotopen zijn gelegen. Vooral de mindere aanwezigheid van de watervleermuis is opvallend, maar ook de franjestaart en de grootoorvleermuizen zijn slecht vertegenwoordigd. Anderzijds noteert men er een relatief groot aantal ingekorven vleermuizen.

Sedert de jaren zestig is er in België en Nederland nogal wat beweging gekomen in het vleermuisbestand, die soms wel lijkt op een kleine areaalverschuiving. Sommige noordelijke soorten, zoals de water- en de meervleermuis en recent ook de franjestaart, lijken in aantal toe te nemen, maar dat is waarschijnlijk vooral het gevolg van de toegenomen intensiteit van het onderzoek: hoe meer winterverblijven worden onderzocht, hoe meer deze soorten worden ontdekt. Maar het kan ook heel goed dat deze soorten zich de laatste jaren herstellen van de grote achteruitgang in de jaren zestig. Vanaf de jaren zestig verdween een aantal zuidelijke soorten, zoals de hoefijzerneuzen, uit onze streken of verminderden sterk in aantal. Eventueel mag men veronderstellen dat de Noordfranse situatie een uitloper is van de zuidelijker Bretons-Normandische populaties. Ons verdere onderzoek wordt daarom nu in zuidelijker richting verlegd.

Literatuur

Brosset, A. & B. Caubere, 1959. Contribution à l'étude écologique de chiroptères de l'ouest de la France et du bassin-Parisien. Mammalia 23 (2):180-238.
Fairon, J., R. Gilson, R. Jooris, T. Faber & C. Meisch, 1982. Cartographie provisoire de

Tabel 1. Vondsten van grote hoefijzerneuzen.

Omschrijving vindplaats	aantal
kleine ruïnekelder (parend)	2
mergelgroeve	5
andere mergelgroeve	2
kleine mergelgroeve	1
klein tunneltje (15m)	2
kleine kalkstenen gang	1
kalkstenen tunnelgang vlakbij Cap Blanc-Nez	1
groot betonnen manschappenverblijf	2
betonnen tunneldepot	6
ondergrondse basis	1
ondergrondse lanceerinstallatie	3
voormalig munitiedepot	4

Tunnelgangen diep onder de grond, ideaal voor vleermuisoverwintering. Foto Rudi Vantorre

la faune chiropterologique Belgo-Luxembourgeoise. Bulletin No. 7 van het Belgisch Centrum voor Chiropterologisch Ringwerk en Onderzoek.

Dit onderzoek werd gerealiseerd met de hulp van Dirk Gheselle. Ook de volgende personen werkten mee aan de wintertellingen: Lust P., De Saedeleer Y., Opstaele B. en P., Voet P., Bonne F., Wouman F. en Vanderbeken C.. Speciale dank gaat naar Robrecht de Gersem die ons gedurende verschillende weekends onderdak verschaft heeft.

Rudi Vantorre, Zomerpad 10,
8301 Knokke-Heist